

LECH ANTONOWICZ

O zmianach mapy politycznej świata w XX w.

(kilka uwag ze stanowiska prawa międzynarodowego)

Some remarks on the political map of the world in the 20th century

Zmiany, które zaszły na mapie politycznej świata w ciągu XX w., są ogromne. Zadaniem niniejszego artykułu nie jest sporządzenie szczegółowego kalendarium powstania czy upadku poszczególnych państw i innych jednostek geopolitycznych w tym okresie, lecz sformułowanie kilku uwag na temat tego procesu ze stanowiska prawa międzynarodowego.

I

Najbardziej znamienną zmianą na mapie politycznej świata w XX w. był bardzo duży wzrost liczby państw tworzących społeczność międzynarodową. Podanie dokładnych liczb w tej sprawie utrudnia fakt, że na tej mapie – oprócz państw o niewątpliwym statusie prawnomiędzynarodowym – są także jednostki geopolityczne o statusie wątpliwym. Chodzi mianowicie o jednostki o częściowym uczestnictwie w stosunkach międzynarodowych.

A więc ile państw było na początku XX wieku? Dogodnym punktem wyjścia do udzielenia odpowiedzi na to pytanie jest uczestnictwo w pierwszej międzynarodowej konferencji pokojowej, która odbyła się w Hadze w połowie 1899 r. W konferencji tej wzięło udział 26 następujących państw: 1) Austro-Węgry, 2) Belgia, 3) Bułgaria, 4) Chiny, 5) Czarnogóra, 6) Dania, 7) Francja, 8) Grecja, 9) Hiszpania, 10) Holandia, 11) Japonia, 12) Luksemburg, 13) Meksyk, 14) Niemcy, 15) Persja, 16) Portugalia, 17) Rosja, 18) Rumunia, 19) Serbia, 20) Stany Zjednoczone, 21) Syjam, 22) Szwecja i Norwegia, 23) Szwajcaria, 24) Turcja, 25) Wielka Brytania oraz 26) Włochy.¹

¹ J. B. Scott, *Les conventions et déclarations de La Haye de 1899 et 1907*, New York 1918, s. 39.

Powyższy zestaw państw nie obejmował całego składu społeczności międzynarodowej na przełomie wieków XIX i XX.² Tak więc spośród państw Ameryki Łacińskiej w konferencji haskiej w 1899 r. uczestniczył tylko Meksyk, podczas gdy państw w tym regionie było wówczas 17. Te pozostałe państwa to: Argentyna, Boliwia, Brazylia, Chile, Dominikana, Ekwador, Gwatemala, Haiti, Honduras, Kolumbia, Kostaryka, Nikaragua, Paragwaj, Salwador, Urugwaj i Wenezuela.

Do grupy państw istniejących na początku XX w. można jeszcze włączyć kilka państw spoza kręgu kultury europejskiej, chociaż ich uczestnictwo w ówczesnych stosunkach międzynarodowych było bardzo skromne, a samodzielny byt polityczny także nie całkiem pewny. Chodzi mianowicie o Abisynię, Liberię i Maroko w Afryce oraz Koreę w Azji. Na podstawie powyższych danych można przyjąć, że na początku XX w. było 46 państw, spośród których 37 – a więc znaczna większość – to państwa europejskie i amerykańskie.

II

Kolejne pytanie – ile państw było w końcu XX w.? Odpowiedzi można udzielić przede wszystkim w oparciu o członkostwo Organizacji Narodów Zjednoczonych. Według Karty NZ, członkami tej największej współcześnie organizacji międzynarodowej są państwa. Wprawdzie sygnatariuszami Karty i zarazem członkami pierwotnymi ONZ stało się kilka jednostek geopolitycznych, które nie odpowiadały w pełni pojęciu państwa w prawie międzynarodowym (Białoruś i Ukraina jako części składowe ZSRR oraz Indie zależne od Wielkiej Brytanii, czy Filipiny zależne od USA), ale później ich status zmienił się w kierunku właściwym, a więc uzyskały one suwerenność. Można zatem uważać, że wszyscy członkowie ONZ są państwami. W końcu XX w. było ich 191.

Z drugiej strony trzeba uwzględnić to, że członkostwo Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak każdej zresztą organizacji międzynarodowej, jest dobrowolne i tym samym niekoniecznie obejmuje wszystkich uczestników społeczności międzynarodowej. Od czasu utworzenia ONZ w 1945 r. zawsze istniała – mniej lub bardziej liczna – kategoria państw nieczłonkowskich. Wydaje się jednak, że w omawianym czasie jedynym takim państwem powszechnie uznanym – zresztą całkiem szczególnego rodzaju – był Watykan.

W ten sposób dochodzi się pod koniec XX w. do 192 państw. Zestawiając zaś ze sobą liczby 46 i 192, okazuje się, że liczebność społeczności państw w ciągu XX w. powiększyła się ponad czterokrotnie.

² Jerzy Menkes i Andrzej Wasilkowski niedokładnie podają, że konferencje haskie (1899 i 1907 r.) skupiły – po raz pierwszy – wszystkie ówczesne państwa świata. Nawet w drugiej konferencji haskiej z udziałem 44 państw nie uczestniczyło kilka (Honduras i Kostaryka z Ameryki Środkowej oraz dwa państwa afrykańskie – Abisynia i Liberia). Zob. *Organizacje międzynarodowe. Wprowadzenie do systemu*, Warszawa 2004, s. 29.

III

Nie należy sądzić, że dysponując liczbami państw na początku oraz na końcu XX w., bardzo łatwo obliczy się, ile państw w tym stuleciu powstało. Oceniając ten proces ze stanowiska prawa międzynarodowego, rzecz staje się bardziej skomplikowana. Nieraz zdarzają się sytuacje, kiedy nie wiadomo, czy ma się do czynienia z państwem dawnym, czy nowym, a ponadto są przypadki, kiedy samo istnienie jakiegoś państwa jest problematyczne. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że państwo zachowuje swą tożsamość jako podmiot prawa międzynarodowego, mimo że zmienia się jego ustrój wewnętrzny, terytorium, nazwa, a częściowo nawet status międzynarodowy. Nazwa państwa jest koniecznym elementem jego tożsamości, ale nie należy posługiwać się nim mechanicznie. Państwo może zmienić nawet rdzeń swojej nazwy, zachowując tożsamość prawnomiędzynarodową, a z drugiej strony ta sama nazwa niekoniecznie jest miarodajnym świadectwem jego tożsamości prawnomiędzynarodowej.³

Spośród 46 państw istniejących na początku XX w. znaczną większość stanowiły państwa, które do końca tego wieku pod tymi samymi nazwami istnieją jako niewątpliwie te same podmioty prawa międzynarodowego. Są to przede wszystkim wymienione wyżej państwa Ameryki Łacińskiej w liczbie 17 oraz 17 państw położonych w Europie, Azji i Afryce⁴, czyli łącznie 34.

Na drugim miejscu należy wymienić trzy państwa pozaeuropejskie, które także zachowały tożsamość prawnomiędzynarodową w ciągu całego XX w., mimo gruntownie zmienionych nazw. Są to Etiopia (dawniej Abisynia), Iran (dawniej Persja) i Tajlandia (dawniej Syjam).

Do grupy państw, które zachowały tożsamość prawnomiędzynarodową w omawianym okresie, można przyporządkować jeszcze dwa państwa. Po pierwsze Chiny, gdyż kwestia obecnego statusu Tajwanu właściwie nie dotyczy tożsamości państwa chińskiego⁵, po drugie zaś Szwecję, zakładając, że rozwiązanie jej unii z Norwegią (1905) nie zmieniło statusu międzynarodowego państwa szwedzkiego.

Nie można natomiast tego samego uczynić bez zastrzeżeń z siedmioma (względnie ośmioma, jeśli Węgry liczyć oddzielnie) pozostałymi państwami ze względu na ich skomplikowane dzieje polityczne. Rzecz w tym, że państwa

³ Więcej na ten temat zob. L. Antonowicz, *Nazwy państw i ich implikacje prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Ius et fides. Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin Profesora Jana Świtki*, Lublin 2006, s. 513–519.

⁴ Są to: Belgia, Bułgaria, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Japonia, Liberia, Luksemburg, Portugalia, Rumunia, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Turcja, Wielka Brytania i Włochy.

⁵ Zob. L. Antonowicz, *Status prawnomiędzynarodowy Republiki Chińskiej na Tajwanie*, [w:] *Tajwan w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1997, s. 33–43.

o identycznych nazwach istniejące zarówno na początku, jak i na końcu XX w. niekoniecznie są tymi samymi podmiotami prawa międzynarodowego.⁶

Tak więc współczesny status Austrii oraz Węgier wiąże się z kwestią ich stosunku do dualistycznej monarchii austro-węgierskiej, która upadła w końcu pierwszej wojny światowej, a w przypadku Austrii występuje ponadto kwestia jej statusu w latach 1938–1945, kiedy była włączona do Niemiec.⁷

W wypadku Czarnogóry i Serbii jako państw istniejących oddzielnie na początku, a tworzących jedno państwo związkowe pod nazwą Federacyjna Republika Jugosławii w końcu XX w., nie można pomijać wpływu na ich status prawnomiędzynarodowy faktu pozostawania przez ponad 60 lat w ramach państwa jugosłowiańskiego.⁸

Chcąc uznać tożsamość prawnomiędzynarodową Niemiec w ciągu całego XX w., trzeba przede wszystkim założyć, że państwo niemieckie przetrwało bezwarunkową kapitulację niemieckich sił zbrojnych, całkowite zniszczenie jego organów centralnych i objęcie władzy najwyższej w Niemczech przez cztery mocarstwa – Francję, Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i Związek Radziecki w 1945 r., a następnie ukształtowanie się dwóch państw niemieckich w 1949, wreszcie ich zjednoczenie dokonane w 1990 r.⁹

Akceptacja tożsamości prawnomiędzynarodowej powstałej na początku ostatniej dekady XX w. Federacji Rosyjskiej z Cesarstwem Rosyjskim implikowałaby tezę, według której ZSRR nie był podmiotem nowym, lecz kontynuatorem podmiotowości przedrewolucyjnego państwa rosyjskiego.¹⁰

Wobec tego, że status Maroka jako państwa w sensie prawa międzynarodowego na początku XX w. był wątpliwy, to tym bardziej jest wątpliwe, czy ukształtowane w 1956 r. w wyniku dekolonizacji państwo marokańskie stanowi jego kontynuację prawnomiędzynarodową.¹¹ Wreszcie wydaje się, że żadne z dwu współczesnych państw koreańskich nie może być traktowane jako

⁶ W ramach krótkiego artykułu można tylko podać, na czym problem statusu prawnomiędzynarodowego tych państw polega, odsyłając zarazem do innych opracowań.

⁷ Zob. H. Miehsler i Ch. Schreuer, *Austria*, [w:] R. Bernhardt (red.), *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. I, 1992, s. 296–301.

⁸ Zob. L. Antonowicz, *Rozpad Jugosławii ze stanowiska prawa międzynarodowego*, [w:] *Gaudium in litteris. Księga Jubileuszowa ku czci Księdza Arcybiskupa Stanisława Wielgusa*, Lublin 2009, s. 1035–1042.

⁹ Zob. L. Antonowicz, *Zagadnienie państwowości Niemiec powojennych w polskim piśmiennictwie prawnomiędzynarodowym*, „Studia o Niemczech Współczesnych” 1971, nr 3, s. 60–79.

¹⁰ Zob. L. Antonowicz, *Położenie ZSRR w prawie międzynarodowym*, „Studia Prawnicze” 1967, nr 15, s. 7–27.

¹¹ Zob. K. Równy, *Protectorat międzynarodowy w Afryce i Azji a ciągłość traktatów*, Warszawa 1971.

kontynuator prawnomiędzynarodowy państwa koreańskiego istniejącego na początku XX w.¹²

IV

Rezygnując z operowania całkiem ścisłymi liczbami, można zauważyć, że jest około 40 państw, które przetrwały cały XX w. jako te same podmioty prawa międzynarodowego, mimo wielorakich i niekiedy bardzo głębokich zmian, jakie stały się ich udziałem. Tym samym oznacza to, że w ciągu tego stulecia powstało około 150 państw nowych.

Z tej drugiej liczby można wyodrębnić niektóre państwa, które legitymują się wprowadzie dwudziestowieczną metryką prawnomiędzynarodową, ale mają za sobą bardzo długą historię swojej państwowości. Tak więc skreślenie Polski z mapy politycznej Europy i świata w wyniku rozbiorów dokonanych w XVIII w. przez trzy sąsiednie mocarstwa – Austrię, Prusy i Rosję – nie przesądziło jednoznacznie kwestii, czy Druga Rzeczpospolita była nowym podmiotem prawa międzynarodowego, czy tym samym co Pierwsza Rzeczpospolita. Kwestia ta w okresie międzywojennym była zarówno elementem orzecznictwa sądowego, jak i przedmiotem prac naukowych.¹³ Dyskusja na ten temat trwa zresztą nadal.¹⁴

V

Zmiany na mapie politycznej świata są rezultatem dwu przeciwstawnych procesów – integracji państw oraz ich dezintegracji.

Od razu trzeba zaznaczyć, że stosunek prawa międzynarodowego do integracji państw istotnie zmienił się w rezultacie zawarcia traktatu o wyrzeczeniu się wojny z dnia 27 sierpnia 1928 r.¹⁵ Od tego bowiem czasu integracja państw w drodze użycia lub groźby użycia siły jest bezwzględnie zakazana i tylko dobrowolne zjednoczenie dwóch lub więcej państw jest dopuszczalne.

Jeszcze przed powyższą zmianą doszło do utworzenia w końcu 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w rezultacie zjednoczenia Rosji, Ukrainy, Białorusi i Zakaukazia.¹⁶ Państwo to uzyskało po drugiej wojnie świa-

¹² Zob. L. Antonowicz, *Problem zjednoczenia Korei w świetle prawa międzynarodowego*, [w:] *Korea: doświadczenia i perspektywy*, Warszawa 2002, s. 136–152.

¹³ Zob. podstawowe prace: C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1984 oraz S. Hubert, *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej Polskiej. Zagadnienie prawa międzynarodowego*, Lwów 1937.

¹⁴ Zob. najnowsze publikacje: L. Antonowicz, *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5, s. 17–28 oraz J. Kolasa, *Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 w świetle prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5, s. 9–39.

¹⁵ Dz. U. z 1929 r. nr 63, poz. 489 i 490.

¹⁶ *Istoria sowiejskiej konstytucji (w dokumentach) 1917–1956*, Moskwa 1957, s. 392–398.

towej pozycję wielkiego mocarstwa, czemu dano wyraz w stałym członkostwie w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. W tej samej postaci geopolitycznej i ustrojowej przetrwało ono do końca 1991 r., a więc prawie 70 lat.

Trochę inaczej kształtował się los państwa jugosłowiańskiego, powstałego po pierwszej wojnie światowej w drodze zjednoczenia Serbii i Czarnogóry oraz słowiańskich terytoriów wchodzących wcześniej w skład Austro-Węgier (Bośnia, Hercegowina, Chorwacja, Dalmacja, Słowenia).¹⁷ Mimo dramatycznych wydarzeń drugiej wojny światowej Jugosławia (pierwotnie Państwo Serbii, Chorwatów i Słoweńców) istniała niemal do końca XX w.

Po drugiej wojnie światowej także niewiele było przypadków zjednoczenia państw. Pierwszym – całkiem krótkotrwałym – było zjednoczenie Egiptu i Syrii w postaci Zjednoczonej Republiki Arabskiej (1958–1961). Trwały charakter ma natomiast zjednoczenie Tanganiki i Zanzibaru (1964), Wietnamu Północnego i Wietnamu Południowego (1976), Jemenu Północnego i Jemenu Południowego (1990) oraz Niemiec Zachodnich i Niemiec Wschodnich (1990).

VI

Głównym elementem zmian mapy politycznej świata w XX w. był proces dezintegracji państw. Do najbardziej skomplikowanych należą akty secesji integralnych części niektórych państw, zwłaszcza tych o wielonarodowym składzie ich ludności.

Wyraźne natężenie aktów secesji, prowadzących niekiedy do upadku ulegających podziałom państw, miało miejsce dwukrotnie. Najpierw w końcu pierwszej wojny światowej, kiedy proces dezintegracji w mniejszym lub większym stopniu objął Austro-Węgry, Rosję i Turcję (Czechosłowacja, Jugosławia, Finlandia, Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Hidżas, Jemen), później zaś w latach dziewięćdziesiątych, kiedy nastąpił rozpad ZSRR, Czechosłowacji i Jugosławii. W różnych okresach XX w. były przypadki powstania państw w wyniku indywidualnych i odosobnionych aktów secesji. Można tu wymienić – Albanie (1912), Islandię (1944), Pakistan (1947), Senegal (1960), Singapur (1965), Bangladesz (1971) i Erytreę (1993).

Od aktów secesji integralnych części terytoriów państw należy odróżnić osiągnięcie suwerenności przez jednostki geopolityczne, które zazwyczaj były określane mianem terytoriów, czy nawet państw zależnych, i stopniowo rozszerzały swój status międzynarodowy. Do tej kategorii można przyporządkować Indie i dominiony brytyjskie (Afryka Południowa, Australia, Irlandia, Kanada i Nowa Zelandia) w okresie międzywojennym, tak zwane państwa miniaturowe w Europie (Liechtenstein, Monako, San Marino oraz Andora przed ostatnią dekadą

¹⁷ *Independence Documents of the World*, Vol. 2, New York–Leyden 1977, s. 783.

XX w.) oraz kraje izolowane pod względem międzynarodowym, jak Afganistan, Mongolia, Nepal czy Bhutan.

Jedynym w swoim rodzaju państwem, które pojawiło się na mapie politycznej świata XX w., jest Państwo Miasta Watykan utworzone na podstawie traktatu między Stolicą Apostolską a Włochami z 11 lutego 1929 r.¹⁸

VII

Największe zmiany na mapie politycznej świata w XX w. spowodował proces dekolonizacji. W ciągu tego stulecia na terytoriach kolonialnych (terytoria mandatowe Ligi Narodów oraz terytoria niesamodzielne i powiernicze ONZ) powstało łącznie około 100 państw, co stanowiło większość ogółu państw na koniec tego okresu.¹⁹

Wprawdzie Zgromadzenie Ogólne ONZ jeszcze 14 grudnia 1960 r. uchwaliło Deklarację o przyznaniu niepodległości krajom i narodom kolonialnym, w której wezwało do niezwłocznej likwidacji kolonializmu²⁰, nie nastąpiło to jednak do końca XX w., ani też dotychczas. Oprócz terytoriów, których status jest przedmiotem sporów międzynarodowych (Falklandy, Gibraltar, Nowa Kaledonia, Sahara Zachodnia), Organizacja Narodów Zjednoczonych nadal zajmuje się systematycznie przyszłością polityczną 11 terytoriów niesamodzielnych. Są to: Anguilla, Bermudy, Brytyjskie Wyspy Dziewicze, Guam, Kajmany, Montserrat, Pitcairn, Samoa Amerykańskie, Święta Helena, Turks i Caicos oraz Wyspy Dziewicze Stanów Zjednoczonych.

Trzeba zaznaczyć, że państwo nie jest jedyną formą dekolonizacji. Dopuszczalna jest także dobrowolna integracja z innym państwem, nawet z dotychczasowym państwem administrującym (metropolią) oraz forma ustrojowa określona w dokumentach ONZ jako „swobodne stowarzyszenie”.

Kategoria terytoriów stowarzyszonych z innymi państwami jest nieliczna. Można do niej przyporządkować Puerto Rico i Mariany Północne stowarzyszone ze Stanami Zjednoczonymi, Antyle Holenderskie stowarzyszone z Holandią oraz Wyspy Cooka i Niue stowarzyszone z Nową Zelandią. W odróżnieniu od terytoriów kolonialnych, które według Karty Narodów Zjednoczonych są formą przejściową, terytoria te mają w zasadzie charakter trwałe i przy konstruowaniu mapy politycznej świata powinny być uwzględniane.

¹⁸ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. L. Gelberg, t. II, Warszawa 1958, s. 312–321.

¹⁹ Zob. L. Antonowicz, *Rzecz o państwach i prawie międzynarodowym*, Lublin 2012, s. 90.

²⁰ *Resolutions adopted by the General Assembly during its fifteenth session*, Vol. I, 20 September–20 December 1960, s. 66–67.

VIII

Sporządzając mapę polityczną świata XX w., nie sposób uniknąć następującego problemu: co uczynić z przypadkami, kiedy stan faktyczny w zakresie władztwa terytorialnego istotnie różni się od stanu wymaganego przez prawo międzynarodowe. Nie chodzi przy tym tylko o przypadki, kiedy granice między państwami są przedmiotem sporów między nimi. Wiek XX nie był wolny od przypadków aneksji całych terytoriów niektórych państw, względnie tworzenia w ich granicach nowych jednostek geopolitycznych określanych często mianem „państw marionetkowych”.

Tak więc na początku lat trzydziestych Japonia utworzyła na terenie Chin północno-wschodnich zależny od siebie twór państwowy pod nazwą Mandżukuo. Państwa faszystowskie jeszcze przed wybuchem drugiej wojny światowej dokonały aneksji kilku państw, a mianowicie – Etiopii i Albanii (Włochy) oraz Austrii i Czechosłowacji (Niemcy). Niemcy i Związek Radziecki uczyniły to wspólnie względem Polski w jesieni 1939 r. Latem 1940 r. ZSRR anektował Litwę, Łotwę i Estonię. Trochę później obiektem przekształceń terytorialno-państwowych dokonanych przez Niemcy stała się Jugosławia.

Z wymienionych zmian – sprzecznych z prawem międzynarodowym – najdłużej trwało przyłączenie do Związku Radzieckiego trzech państw nadbałtyckich (1991). Trzeba podkreślić, że po II wojnie światowej był tylko jeden przypadek, kiedy państwo (Irak) dokonało w drodze użycia siły aneksji całego terytorium innego państwa (Kuwejt), ale sytuacja ta trwała tylko kilka miesięcy (1990–1991) dzięki akcji militarnej podjętej na podstawie mandatu Rady Bezpieczeństwa ONZ.

SUMMARY

During the 20th century the number of states increased four times. About 40 states existed as – the same subjects of international law, in spite of numerous territorial, demographic or political changes. As for Poland, it is still a matter of discussion whether the Second Republic was legally the same state as the First Republic which collapsed at the end of the 18th century or a new state. The process of disintegration of states (secessionist movements) was much stronger than the process of their integration. The greatest changes on the political map of the world were a result of decolonization.